

ORIGINEA ȘI DESVOLTAREA AȘEZĂRILOR OMENEȘTI DE PE LITORALUL MĂRII NEGRE

I

Rezultatul săpăturilor de la Istria

Săpăturile efectuate între 2 August—17 Septembrie 1949 la Istria au avut de scop să aducă noi precizări în problema originii și dezvoltării celei mai vechi așezări hellenice de pe teritoriul Republicii Populare Române. Cercetările întreprinse s'au desfășurat potrivit planului de lucru înțocmit și, cu o singură excepție, se poate afirma că acest plan a fost pe deplin realizat.

Pentru prima dată la Istria s'a urmărit nu numai desvelirea monumentelor publice din cetatea romană propriu zisă — obiectiv care n'a fost totuși neglijat — ci evoluția vieții politice și sociale a acestei așezări sclavagiste, a cărei istorie se întinde pe o durată de timp de peste un mileniu.

Cercetările noastre au pornit dela premisa — pe deplin confirmată — că cetatea romană dela Istria, refăcută la sfârșitul sec. III d. e. n., nu reprezenta decât un sector restrâns al așezării hellenice și că elementele necesare cunoașterii istoriei coloniei dela Istros trebuiesc căutate mai curând, sau în orice caz mai ușor, în afara cetății propriu zise. Aceasta nu înseamnă însă neglijarea aceluia capitol atât de important din istoria orașului Istros pe care îl reprezintă cetatea însăși. Pentru a putea aduce deci o contribuție reală la cunoașterea originii și dezvoltării coloniei dela Istros, atenția noastră s'a îndreptat în primul rând asupra sectorului situat în afara zidurilor cetății, adică acolo unde se putea presupune că puteam da peste regiunea mai puțin atinsă de ultimele frământări, care au însoțit cele din urmă secole ale istoriei istriene.

Am ales în vederea acestei cercetări două zone situate la cca. 370 m., respectiv 500 m. spre vest de zidul cetății, interesante pe de o parte prin unele ziduri descoperite de un sondagiu anterior, pe de altă parte, prin abundența fragmentelor de ceramică greacă din epoca anterioară stăpânirii romane, mai exact din perioada arhaică, hellenică și hellenistică, care sugerau ipoteza unor așezări omenești pe o arie mult mai întinsă decât cea limitată de zidul cetății. Concomitent cu aceste cercetări, am întreprins și săparea unui sector din interiorul cetății și anume a spațiului cuprins între clădirea thermelor — ultimul monument degajat în această zonă — și zidul de sud-vest al incintei. Expunerea noastră va prezenta deci succesiv cele trei sectoare de activitate, pornind dela exterior spre interior, ordine care, desigur nu întâmplător, reprezintă ordinea cronologică a acestor sectoare din vechia așezare greacă de la Istros.

Punctul cel mai depărtat al cercetărilor noastre față de cetate, însemnat pe

planuri și jurnal cu indicativul X, remarcabil prin abundența fragmentelor de ceramică greacă, fusese atins de un sondaj anterior, care desvelise un colțar de zid, construit din blocuri mari de calcar. Sondajul se executase prin două șanțuri așezate în cruce, neregulat tăiate, și care deranjaseră straturile superficiale până la o adâncime de cca. 1 m. Nici o însemnare — și e cazul să amintim că munca noastră a fost continuu și pretutindeni îngreuiată de lipsa unor jurnale sau note de însemnări — nici un element arheologic sigur nu îngăduia, la începutul cercetărilor noastre, să ne dăm seama despre rostul acestui fragment de zid și despre contextul arheologic căruia îi aparținea. S. Lambrino, care a condus anterior săpăturile de la Istria, n'a îngăduit nimănui să cunoască mersul cercetărilor și n'a lăsat nici o însemnare asupra lor.

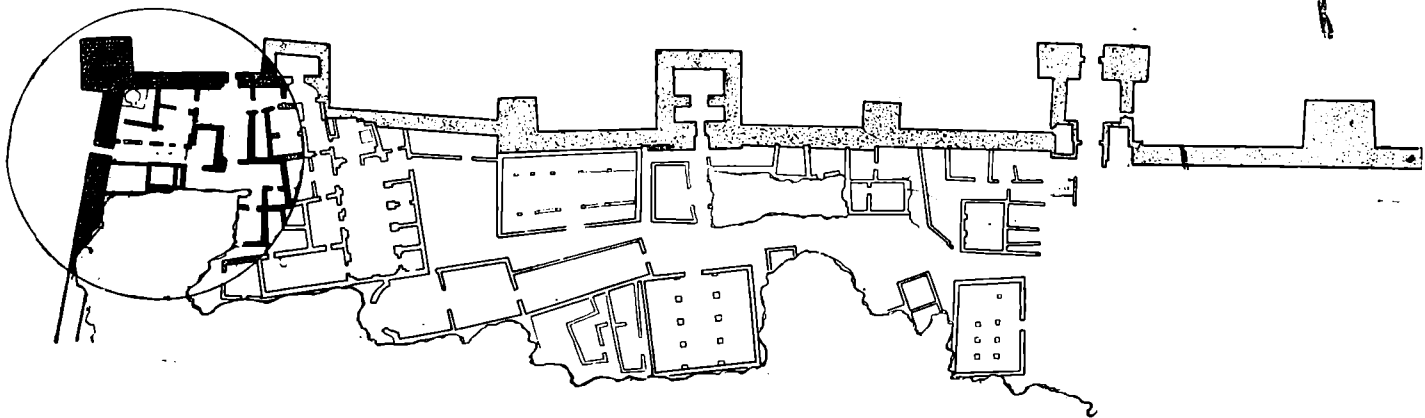
Sectorul acesta a fost săpat pe o suprafață aproape perfect pătrată de 10,90 x 10,50 m. Straturile de civilizație au putut fi urmărite până la o adâncime de 2,60 metri.

Sub stratul de humus vegetal, apare un strat subțire lutos, de care sunt legate trei platforme cronologice succesive de mortar, reprezentând fiecare câte o fază de civilizație. Prima platformă, continuată de un paviment de piatră, poate fi considerată ca aparținând sec. VII-VIII d. e. n., prin prezența a două vase, lucrate de pământ, din pastă grosolană, asemănătoare unor vase din epoca târzie descoperite în așezările de pe malul Dunării, de la Dinogetia sau Măcin. Pe cea de a doua platformă apare colțarul de zid, construit din blocuri paralelipipedice, degajat de sondajul anterior. O monetă de la C. Licinius Licinianus, descoperită de cercetările noastre în mortar, ne permite să datăm acest fragment de zid — al cărui rost nu a putut fi precizat — la începutul sec. IV d. e. n. Cea de a treia platformă de mortar e așezată pe un fundament deosebit de interesant, construit din straturi alternative de pământ galben și negru, fundament care merge cel puțin până la 1,90 m., cât am reușit să săpăm în adâncime în caseta, formată de colțarul de zid de pe platforma a doua. Care este rostul acestei temelii atât de adânci care se întinde pe o suprafață mai mare decât aceea pe care s'au desfășurat cercetările noastre? Este o problemă care își așteaptă rezolvarea în campania viitoare. Problema e cu atât mai importantă cu cât pământul negru al acestor straturi provine dintr'un strat adiacent de civilizație, conținând numeroase fragmente de ceramică greacă, arhaică și clasică, originea unora dintre ele putând fi precizată cu suficientă certitudine. Pe stratul arhaic, în interiorul aceleiași casete α s'a degajat un fragment de zid de aceeași factură — și probabil epocă — cu zidul unei locuințe hellenistice din sectorul Z_{2a} al cercetărilor noastre. În interiorul acestui fragment de zid înalt de 1,75 m. înspre sud și construit pe stratul arhaic, s'au găsit monete și ceramică aparținând epocii hellenistice (α). În colțul de nord-est al acestui sector X au apărut două morminte mărginite fiecare cu pietre și fragmente de ceramică greacă reutilizată. Ambele morminte, ca și altele descoperite în sectorul Z_{2a}, aparțin unei epoci mult mai târzii, în orice caz după sec. V d. e. n. și au deranjat prin introducerea lor straturile mult mai vechi din aceste sectoare.

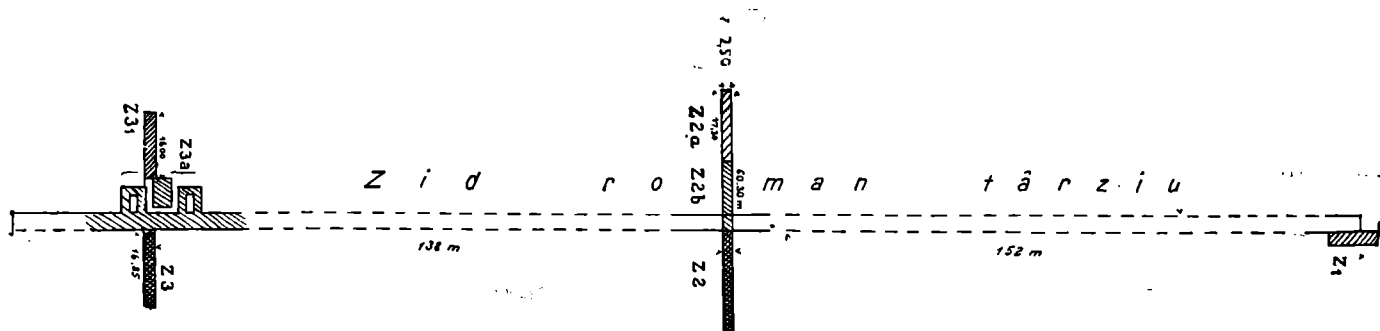
Săpăturile din anul viitor vor trebui să continue cercetarea exhaustivă a acestui sector, de care se leagă o serie întreagă de probleme din trecutul îndepărtat al orașului Istros.

Accentul principal al cercetărilor noastre a căzut însă pe sectorul Z, așa numit din cauza zidului situat la cca. 370 m. spre vest de zidul mare al cetății, zid exterior al cărui rost și context arheologic nu era cunoscut până acum, din sondajile anterioare. Singurul lucru care se putea bănui era că acest zid, al cărui traseu putea fi aproximativ urmărit după valul de pământ care-l acoperea, constituie unul din elementele de fortificație al cetății romane târzii. Când și în ce împrejurări fusese el construit, care era poziția sa față de orașul civil al Istriei, toate acestea erau probleme care se împuneau atenției noastre. Zidul a fost tăiat de două tranșee transversale indicate prin cifrele Z₂ și Z₃. Capătul acestui zid înspre nord, indicat prin Z₁ se termină în nivelul mării, într'un teren de aluviuni depus de apele lacului după construirea sa. Înspre sud acest zid trebuie urmărit

ISTRIA — Planul sectorului Sud-Vest al Cetății — în cerc, săpăturile efectuate în 1949.

ISTRIA — Săpăturile făcute pe linia zidului târziu-roman din afara cetății

intr'o campanie viitoare spre a-i determina, pe de o parte sensul și dimensiunile, pe de altă parte poziția sa în sistemul defensiv al cetății romane târzii. Sistemul de construcție al acestui zid indică o dată ulterioară construirii zidurilor puterice ale cetății Istros, care poate fi datată de la sfârșitul sec. III d. e. n. Zidul acesta din afară având o grosime de cca. 2,50 m. și o înălțime actuală de 2,75 m., e construit din pietre mici regulat tăiate numai la exterior, până la o adâncime de 0,75 m., într'o tehnică aparținând epocii de după sfârșitul sec. IV d. e. n. Temelia este lucrată mai sumar. El constituia un fel de avant post al zidurilor cetății mari. Intre aceste două rânduri de ziduri, sistemul defensiv era completat cu cele trei valuri de pământ vizibile la suprafața solului.

Cercetările din vara aceasta au pus însă în fața noastră și o serie de probleme deosebit de interesante, legate de contextul arheologic al acestui zid, aparținând unei epoci relativ târzii, probleme de natură să dea precizări utile asupra istoriei mai vechi a orașului Istros.

Intr'adevăr, cele două tranșee Z_2 și Z_3 care au fost executate pe lungimi de 50,76 m. și 38 m., au dovedit pe deplin că zidul a fost construit într'un sector al coloniei grecești de la Istros, altădată intens locuit, deși situat la o distanță de mare depărtare de așa zisa acropole a cetății. Vom prezenta sumar rezultatele cercetărilor noastre, asupra celor două tranșee, care incalcă zidul pe o lărgime de 2,50 m. Fiecare din aceste două tranșee cuprinde două părți simetrice însemnate prin cifrele Z_2 , Z_{2a} , Z_{2b} , respectiv Z_3 , Z_{3a} , Z_{3b} , situate la est și vest de zidul exterior.

Tranșeele Z_2 și Z_{2a} , încep cu un strat de humus vegetal mergând până la 1 m. și conținând materialul ceramic hellenistic, roman și roman târziu. În stratul al doilea de o grosime ce merge tot până la 1 m. proporția de ceramică hellenistică este mult mai mare. Trei vetre de pământ ars, conținând cărbune și cenușă, au putut fi identificate în diferite puncte ale șanțului Z_{2a} . În același strat au pătruns și trei morminte aparținând unei epoci de după sec. V d. e. n., care au deranjat contextul arheologic inferior, antrenând materialul din stratul I și II. Primele două morminte sunt mărginite pe o singură latură fie de țigle — aparținând unei epoci mai vechi — fie de pietre. Scheletele sunt orientate spre est-vest, ținând mâna dreaptă pe bazin, care se repetă dealtminteri și la celelalte schelete din Z_{2b} și X. La fel construit și datând cam din aceeași epocă apare și un alt mormânt la capătul dinspre vest al tranșeei Z_{2a} . Intre 18—19 m. de la peretele est s'a degajat un complex de zidărie, dedesubtul căruia au apărut numeroase fragmente de ceramică comună de argilă roșie monocromă, precum și un al complex de zidărie, având aspectul unei platforme legată cu pământ. Un complex similar de zidărie a apărut după demontarea celui de al doilea mormânt.

La baza stratului II din Z_{2b} și intrând în zona superioară a stratului III, s'a descoperit un alt mormânt, total răvășit. Câteva monete imperiale romane, descoperite alături și dedesubtul acestui punct, nu ne pot da indicii sigure, fiindcă întreg acest sector a fost deranjat. Cel de al treilea strat din Z_{2b} , poate fi considerat ca datând din epoca hellenistică după câteva monete aparținând sec. III sau II f. e. n.

În partea de vest a zidului, în șanțul Z_{2b} se constată o prăvălitură a zidului care se întinde pe o lungime de 7 m. Până acum cercetările noastre n'au putut preciza dacă la exterior, acest zid era întărit și de un șanț — fossa — straturile pe care le-a tăiat tranșeea Z_{2b} , neoferindu-ne nici un indiciu în acest sens. La baza acestui strat, în sectorul vestic al său, se constată un complex de dărâmătură notat pe plan cu Γ compus din chirpic, lespezi neregulate de piatră legate cu pământ și fragmente de ceramică hellenistică, dintre care merită să amintim o oinochoe descoperită în situ, cu firnis negru și caneluri bine conservate. Acest complex, reprezentând probabil urmele unei locuințe, se află în imediata apropiere a unei alte locuințe mult mai vastă și mai bine conservată, care ne-a dat cea mai sigură dovadă despre trecutul acestui sector în istoria orașului Istros. În epoca hellenistică cel puțin orașul acoperea și acest sector părăsit în momentul în care, după sfârșitul sec. al IV-lea al e. n., s'a construit zidul exterior de apărare.

Acest al doilea complex de zidărie se prezintă sub forma unei camere, intrând în peretele de nord al tranșeei noastre și este degajat până în prezent numai în parte, până la o adâncime de 2,24 m. Zidăria are un aspect neregulat la exte-

ISTRIA — Sala mare a atelierului descoperit în colțul Sud-Vestic al cetății

rior, spre deosebire de partea interioară formată din lespezi regulate de piatră, legate cu pământ. În partea de est, formând o linie oblică, apare un alt zid de aceeași factură, al cărui rost n'a fost încă precizat. În partea de vest a camerei indicate în plan cu α , s'a desvelit o pardoseală alcătuită din bucăți neregulate de piatră. În această cameră s'au găsit numeroase fragmente dintr'o ceramică locală, de calitate inferioară, alături de un fragment de ceramică greacă, resturi importante, animale și o serie de monete din seria monetelor istriene autohtone, toate elemente ducând la o datare a acestui context în sec. III-II în e. n., ca și un alt complex de zidărie, conținând aceiași ceramică hellenică de factură locală. Până la proba contrarie, am putea trage concluzia că aceste locuințe fac parte dintr'un sector destul de modest al orașului, ocupat de o populație asupra căreia cercetările ulterioare, vor putea arunca desigur și mai multă lumină.

Sub complexul de zidărie I' începe cel de al patrulea strat, în care s'a descoperit o fântână — aspect interesant al vieții din acest cartier al orașului Istros — datând cel puțin din sec. III în e. n. Fântâna este construită din lespezi regulate de piatră și are o adâncime de 1,60 m. Numeroase fragmente de ceramică locală s'au scos și din această fântână notată pe plan cu II.

Șanțul Z_3 , extins către vest pe suprafața Z_3a , și continuat cu șanțul Z_3^1 , a confirmat în linii generale observațiile făcute asupra straturilor și contextului arheologic din Z_2 . În acest sector zidul exterior pune însă și o problemă specială de organizare militară, asupra căreia s'a oprit încă de la început atenția noastră, deși felul în care a fost executat sondagiul anterior a îngreuiat foarte mult cercetările în acest punct. În fața zidului, prin acest sondagiul se indicaseră laturile a două platforme care, cercetate de noi, au apărut a fi două bastioane — A și B — de mărime inegală (A 6,40x5,85, B 5,90x5,95), având fiecare dintre ele câte o cameră interioară construită din pietre regulat tăiate. Din aceste camere s'au scos fragmente de ceramică romană târzie, confirmând, alături de tehnica zidului, datarea propusă de noi.

Între aceste două bastioane s'a degajat o platformă construită din pietre neregulate, așezate direct pe pământ, care pare a constitui un drum de acces, spre o poartă străjuită de cele două bastioane de mai sus.

De o parte și de alta a zidului exterior spre est și vest s'a continuat tranșeele perpendiculare, însemnate cu indicativele Z_3 și Z_3^1 . Cel de al doilea strat în cea mai mare parte deranjat — după primul strat de pământ vegetal — conține numeroase fragmente de ceramică hellenică și se suprapune unui al treilea strat la fel deranjat de o durată lungă de locuire, conținând o fântână și numeroase mănui de amforă stampilate, provenind în general din insula Thasos.

Gropile indicate pe plan cu α , β , γ , posedă un bogat material ceramic, în care, pe lângă fragmentele de vase grecești, demnă de amintit este și prezența unor vase bitronconice, Latène II și I, de factură indigenă negrească. Prezența lor ne-ar putea duce la ipoteza că avem de a face în acest sector, ori cu o populație amestecată greco-autohtonă locuind într'un cartier mărginaș al orașului Istros, ori cu un schimb de produse grecești și locale, în care populația autohtonă nu juca întotdeauna un rol pasiv.

La vest de zidul exterior în tranșeele Z_3^1 , la o profunzime egală cu acela din Z_2b , a fost găsit iarăși un complex de arsură, legat cu cărămizi, pietre și fragmente de ceramică hellenică, precum și un fragment de zid, aparținând unei locuințe de piatră. Într'o groapă precizată în acest sector, apar deasemeni numeroase fragmente de ceramică hellenică și vase mici indigene.

În concluzie se poate spune că cercetările noastre în acest sector și-au atins rezultatul dorit, permițând precizări atât asupra datei, tehnicii și rostului zidului exterior în sistemul defensiv al cetății, cât și asupra contextului arheologic mult mai amplu decât se putea bănui, în care s'a situat acest zid târziu.

Cel de al treilea sector al cercetărilor noastre se află în însuși interiorul cetății și anume în colțul de sud al incintei, la sud de termele degajate înainte de 1927, terme asupra cărora s'a oprit deasemenea atenția noastră. Interesul pe

care-l prezintă, atât din punctul de vedere istoric, cât și arhitectonic, aceste terme ne-au îndemnat să le acordăm o atenție specială, pe care credem că o vom traduce în fapt într-o lucrare de mai mare amploare.

Săpăturile efectuate în colțul de sud-vest al cetății, pe o suprafață de aproape 1000 m. p. și o adâncime medie de 2 m., au dus la identificarea unui complex de zidărie, acoperit cu un strat gros de moloz și pietre, al cărui rost a putut fi precizat prin numeroase deșeuri și șgură. Sub stratul acesta de amestec, au început să apară ziduri oarecum mai consistente legate cu pământ, multe cuie și scoabe de bronz și de fier, pătrațe ori rotunde cu dimensiuni variind până la 30 cm., lungime, bărne de lemn de stejar arse și olane de acoperiș, care indicau alături de blocuri compacte de zidărie veche deplasată, prăbușirea unor încăperi.

După încă 0,70—0,80 m. de adâncime a săpăturilor, au apărut tot felul de obiecte întregi și sparte care arătau că ne apropiem de nivelul normal al încăperilor locuite. Am ajuns la 2 m. sub nivelul solului inițial și la aproximativ 0,80 m. sub nivelul porții mici dela sud, poartă secundară a zidului vechi.

Șase dolium-uri mari (1,50 × 1,80 m.) fixate în pământ la 1 m. adâncime și protejate de pereți subțiri de piatră au apărut la același nivel pe o suprafață de numai 80 m. p. într-o singură sală mare, la 5 m. depărtare de un cuptor vechi de piatră, din colțul zidului. Imediat la nord în altă sală, s'a găsit un alt cuptor de piatră mult mai mare, dar complet prăbușit. Materialul cuptorului arată dela început că suferise arderi la temperaturi foarte ridicate, cel puțin 600°. Cantitățile mari de cărbune și cenuse de șgură, numeroase reziduri și mai ales minereuri brute sau în curs de transformare găsite în spațiul acestui mare cuptor prăbușit și el odată cu întreaga construcție, dovedeau — împreună cu celălalt cuptor și cu recipientele mari de tip dolium sau cu cele două cuve mari de formă trapezoidală făcute din plăci de piatră — existența aici a unor ateliere pentru topirea și prelucrarea metalelor. O confirmare în plus a venit imediat, prin găsirea unor blocuri compacte de 20—25 kgm. de minereu brut, nesfărâmat încă, adus desigur de la vechile mine din Altân-Tepe, la cca. 20 km. de Istria.

În cursul săpăturilor au fost scoase numeroase cupe, suporturi, capace, sticlute și frânturi de sticlă plată irizată, patru undețe de bronz de tip mare pentru printrul nisetrului, șapte capace de pământ ars pentru acoperitul dolium-urilor, având motive ornamentale asemănătoare, dela începuturile epocii bizantine, fragmente de amforă cu mânerele din 3—4 cordoane răsucite în spirală, caracteristice aceleiași epoci, greutateți rotunde pentru adâncitul plăcilor și un număr de peste 30 monete bizantine, precum și numeroase bucăți în forme de fier, plumb și bronz.

După cum se vede din planul de situație, intrarea la aceste ateliere se făcea prin poarta secundară a zidului de vest, care a fost îngustată și micșorată în înălțime cu aproape un metru, pentru a corespunde ulterior nivelului construcțiilor târzii așezate peste nivelarea dărâmaturilor. Această intrare, separa de fapt cartierul atelierului, de regiunea termelor cu care se mărginea.

Datarea atelierelor se poate face pentru începutul și mijlocul celui de al șaselea secol al erei noastre, prin prezența la nivelul sălilor de lucru și acela al cuptoarelor, a diferite monete dela Iustinianus I, Iustinus și Sofia, Iustinus II și Sofia, Tiberius Constantinus și Tiberius Mauricius, fără amestecul altor monete anterioare. La acest motiv de datare ne duce și prezența unei cruci mari, cu capetele liniilor desfăcute, săpate pe un dolium. Apoi două capace de oală de ceramică cu cruci și ornamente caracteristice epocii. Deasemeni pavimentul uneia din sălile anexa a atelierelor, format din cărămizi pătrate de 0,30 × 0,30 m., cu urme de linii și înflorituri aparținând aceleiași timp.

Paralel cu aceste cercetări am întreprins un sondaj în camera de sud-est celei de a doua biserică din cetate, cu scopul de a verifica, chiar în interiorul cetății, succesiunea straturilor până la stânca vie. Cele trei straturi pe deplin verificate, anterioare stratului roman târziu, au îngăduit o serie de observații ce vor putea fi valorificate în cercetările din anul viitor.

Expunerea care precede n'ar fi completă dacă la rezultatele până aci înfățișate n'am adăoga câștigul câtorva documente epigrafice scoase la iveală în campania din vara aceasta și anume — cu o singură excepție — în acelaș colț de sud-vest al cetății unde s'a desfășurat efortul nostru principal de desgropare. E vorba de cinci inscripții grecești — una întreagă, patru fragmente — datând din epocile hellenistică și romană și cuprinzând informații ce interesează cronică internă a Istriei. Până la publicarea lor în condiții ce urmează a fi hotărâte de conducerea Institutului, ne mulțumim să semnalăm că seria descoperirilor noastre cuprinde :

- o dedicație fragmentară a preoților lui Dionysic: Carpophoros;
- un fragment — din păcate foarte mutilat — al unui decret în onoarea unui cetățean necunoscut ;
- o dedicație — destul de bine conservată — a soldaților unei cohorte în onoarea lui Elagabal ;
- un alt fragment dintr'un decret onorific privind pe un cetățean istrian ;
- însfârșit, o dedicație a Sfatului și Poporului istrian în cinstea lui Caracalla, din anul 215 d. e. n.

Capitolul acesta al descoperirilor epigrafice prezintă însă și un alt aspect, care nu poate fi trecut sub tăcere. Ne gândim la documentele scoase la iveală în cursul mai multor campanii de săpături, documente ce n'au fost, după câte știm, nici când editate și al căror interes pentru istoria veche a Dobrogei abia dacă mai trebuie subliniat. Un examen rapid al materialului aflat în depozite ne-a permis să numărăm aproape 30 de inscripții grecești și latinești — unele funerare, altele onorifice — toate fragmentare dar susceptibile de a fi întregite și, măcar în parte, publicate.

L. Buzdugan, V. Canarache, G. Ceacalopol, E. Condurachi, Ș. Constantinescu, S. Dimitriu, F. Petrovici, D. Pipidi, I. Velciu, V. Zirra.

Responsabil

E. CONDURACHI